

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07MAYIS 2017

CİLT 2

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-08-3 (2.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

GÜNÜMÜZ İRAN HANEFİLİĞİ VE İRAN'DA HANEFİLİK- MATURİDİLİK ÇALIŞMALARI

Comtemporary Iran Hanefism and Studies on Hanefism- Maturidism in Iran

Habip DEMİR¹

Özet

İran, tarih boyunca farklı etnik ve mezhebi unsurların bir arada yaşadığı, dini ve kültürel açıdan zengin bir coğrafyaya sahip olagelmıştır. Bu coğrafya, Safeviler'in 1501 yılındaki iktidarına kadar Sünnî çoğunluğa sahipken bu tarihten itibaren İmamiyye Şia'sının belirgin bir şekilde hâkimiyet alanını genişlettiği ve devlet desteğiyle hızla geliştiği bir bölge haline gelmiştir. Ancak bununla birlikte bölgede diğer mezhep ve din mensupları azınlık da olsa hayatiyetlerini devam ettirmeyi başarmışlardır. Bu durum, 1979'da meydana gelen "İslam Devrimi"nden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Bununla birlikte İran Anayasası Hanefî, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Zeydilerden oluşan ülkedeki diğer mezheplerin eğitim-öğretim, özel hukuk gibi alanlarda korunacağını belirtmiştir. Tebliğimizin konusu olan Hanefilik, İran'da azınlık konumunda bulunan mezheplerden birisidir. Kendilerini Hanefî olarak tanımlayan toplulukların bugün genellikle İran'ın güneydoğu eyaletlerinden Sistan-Beluçistan ile Kuzeydoğu'da bulunan Türkmensahra'da yaşadıkları bilinmektedir. Beluçlar ile Türkmen toplulukları tarafından temsil edilen Hanefilik, buldukları bölgelerde kendi medreseleri ve müfredatları ile yaşamaya çalışmaktadır. Bununla beraber İran genelindeki üniversiteler ve araştırma merkezlerinde Hanefilik ve Maturidilikle ilgili çalışmaların son yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Tebliğimiz, günümüz İran Hanefî topluluklarının mevcut durumunu ve Hanefilikle ilgili İran genelindeki çalışmaları nitelik ve nicelik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

Throughout history, Iran has been rich in religious and cultural geography, where ethnic and sectarian elements coexist. This geography has become a region in which the Shia of the Imamiya has widened the field of dominance clearly and has developed rapidly with the support of the state since the Sunni majority until the Safavid rule in 1501. However, with this, other sects and religions in the region have succeeded in continuing their lives even if they are minorities. This situation continued after the "Islamic Revolution" which took place in 1979. However, the Iranian Constitution stated that other sects in the country, including Hanefî, Shafii, Maliki, Hanbeli and Zaydi, would be protected in areas such as education and private law. The Hanafism, which is the subject of our paper, is one of the sects of minority in Iran. Communities that define themselves as Hanafî are now known to live in Sistan-Baluchistan, one of the southeastern provinces of Iran, and Turkmensahra, in the Northeast. Represented by the Turkmen and Baluch communities with the conclusions, Hanafite is trying to live with his own madrasas and curriculum in the regions where they are located. However, studies on Hanafite and Maturidism in universities and research centers in Iran have increased gradually in recent years. Our aim is to evaluate the present situation of the present Iranian Hanafî communities and the studies of Iranian related to Hanefite as qualitative and quantitative.

¹ Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, (habibdemir06@gmail.com)

GİRİŞ

Tarih boyunca Müslümanlar gerek dini gerekse siyasi konularda çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Toplumsal hayatı etkileyen bu sorunlara verilen farklı cevaplar birbirinden farklı dini söylemleri ve bu söylemler etrafında dinî-siyasî ekolleşme hareketlerini doğurmuştur. Bir bakıma İslam düşünce tarihini dini söylemlerin tarihi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bu düşünce ekollerinin en önemlilerinden birisi de sorunlara aklın öncülüğünde cevap aramaya çalışan Akılcı-Reyci İslami söylemin temsilcisi olarak kabul edilen Hanefî-Maturidî gelenektir. Bu gelenek geçmişten günümüze Türkler başta olmak üzere çeşitli milletler tarafından benimsenmiş ve günümüzün en yaygın mezhebi haline getirilmiştir. Bugün Anadolu başta olmak üzere, Balkanlar, Ortadoğu, İran, Orta Asya ve Uzakdoğu ülkelerinde yaşamaya devam etmektedir. Çalışmamız belki de bu mezhebin en az temsil edildiği ve zorluk içerisinde varlığını devam ettirdiği bir coğrafyayı ele almaktadır.

Söz konusu İran olduğunda devletin resmi politikasının bir uzantısı olarak ülkede mevcut mezheplere mensup halkın gerek dini gerekse sosyo-ekonomik durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmak son derece güçtür. İran siyaseti, ülkedeki azınlık mezheplere yönelik bu türden araştırmalara sıcak bakmadığı için ülkenin gerçek bir din haritasını çıkarmak şimdilik mümkün görünmemektedir. İran gibi Şiiliğin hem nüfus hem de nüfuz olarak yoğun olduğu bir coğrafyada azınlık konumundaki Hanefîleri ele aldığımız bu tebliğimizde konuya genel bir çerçeve çizmekle yetindik. Tebliğ boyutunu aşmaması için gayret ettiğimiz bu çalışmamızın bundan sonraki araştırmalara bir giriş mahiyetinde olduğu ve sonraki çalışmalarla çeşitli boyutlarıyla derinlemesine ele alınması gerektiği izahtan varestedir.

İran'ın Mezhebî Arka Planı

İran coğrafyası, İslam fetihlerinin hemen ardından hızlı bir şekilde tebliğ edilen yeni din ile bütünleşmiş ve daha ilk asırlardan itibaren gerek yetişen âlimle gerekse bunlara ait eserler yoluyla İslam medeniyetinin inkişafına önemli katkılar sunmuştur. Hilafet merkezinden uzak olmasının verdiği avantajla hem siyasi iktidarın söylemiyle paralel oluşumların hem de iktidar alternatifi olarak görülen çok çeşitli dini hareketlerin yaşam alanına dönüşen İran, bu özelliğini uzun asırlar boyunca devam ettirmiştir.

Hız. Ömer döneminde Sasaniler'in yenilgiye uğratılmasıyla kapıları ardına kadar açılan İran toprakları, İslam'ın tebliğ faaliyetlerinin de yoğun şekilde hissedildiği bir alan haline gelmiştir. Emeviler döneminin yeni Müslüman olmuş kesimlere uyguladığı haksız muameleler, siyasi arka plana sahip teolojik tartışmaların bölgeye taşınmasında önemli rol oynamış, bu bağlamda amelleri imana dahil etmeyen Mürcie'nin görüşü mühtedilerin ilgisine mazhar olmuş ve Müslümanlaşmayı hızlandırmıştır. Ebu Hanife henüz hayattayken Horasan bölgesinde kendisinin görüşlerini benimseyen öğrencilerin kadılık makamında bulunması bölgenin daha ilk asırlarda Hanefî arka planına sahip olduğuna işaret etmektedir.² Nitekim Ebû Hanife ve öğrencilerinin bölgedeki faaliyetleri bu çizginin uzun asırlar boyunca Horasan'ın hakim söylemi haline gelmesini sağlamıştır. 4./10. asır coğrafyacısı el-Makdisî Rey başta olmak üzere birçok Horasan şehrinde Hanefîlerin çoğunlukta olduğunu belirtmiştir.³ Uzun yıllar Mürcie üzerinden temsil imkanı bulan Hanefîlik bölgenin dinî ve sosyal hayatında önemli roller oynamış, özellikle Türk bölgelerinin Müslümanlaşması bu gelenek üzerinden sağlanmıştır.⁴

² Wilferd Madelung, "Horasan ve Maverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefîliğin Yayılışı", çev. Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara 2007, s. 84.

³ Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Makdisî (ö. 380/990), *Ahsenu't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, tlk. Muhammed Emîn ed-Dannâbî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, 296, s. 248

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000, s. 197-289.

4./10. asırdan itibaren Sünnilikle beraber Şiiliğin de İran coğrafyasında gözle görülür bir şekilde güçlendiği görülmektedir. Bu durum Büveyhi hanedanlığının Şiilere her türlü desteği vermesi ve bu dönemde Şiî kültür ve geleneklerine ait birçok uygulamanın serbestçe yapılabilmesinin sonucudur. Özellikle Kum ve Rey şehirleri başta olmak üzere Nişabur, Beyhak ve Cürcan gibi İran şehirleri bu dönemde Şiî hadis faaliyetleri bakımından gelişme göstermiş, en güçlü eserlerini bu coğrafyada üretmiştir.⁵

Büveyhiler döneminde beliren Şiî etkisi Selçukluların İran'a egemen olmasıyla Sünnilik lehine değişmiştir. Selçuklular Sünni arka plana sahip olmalarına rağmen diğer gruplara karşı ayrımcı bir politika izlememişler, devlet kademelerinde Şiîlerin de temsil edilmelerine olanak sağlamışlardır. Ancak buna rağmen Şiiliğin toplumdaki belirgin hakimiyetini kırıncı bazı faaliyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardır.⁶ Selçukluların bu siyaseti Şiîlerin içine kapanmasına ve daha küçük şehirlerde hayatîyetlerini devam ettirmelerine yol açmış ve kısa süreli İlhanlı dönemi dışında uzunca bir süre İran coğrafyasında Şiî etki görülmez olmuştur. Bu durum bir Türkmen hanedanı olan Safevilerin 1501 yılında İran'ı ele geçirmelerine kadar devam etmiştir. Safeviler siyasi rakip olarak karşılıklarına aldıkları Osmanlılardan kendilerini farklılaştırmak için Şiiliği benimsemiş ve mezhebi siyasetlerinin odak noktasına yerleştirmişlerdir. Safeviler bu dönüşümü sağlayabilmek adına Lübnan'ın Şiî merkezi Cebel-i Âmil'den çok sayıda din bilgini getirterek önemli makamları onlara teslim etmişlerdir.⁷

Safevilerin İran'ı Şiileştirme politikaları süreç içerisinde başarılı olmuş, o tarihlere kadar birbiriyle etkileşim halindeki doğu ve batı Sünnileri arasındaki iletişim koparılmış Orta Asya ve Hindistan Müslümanları Anadolu, Suriye, Mısır ve Irak'takilerden hem fikirsiz hem de sosyo-kültürel olarak ayrılmıştır.⁸ Belki de günümüze kadar devam edegelen zihniyet ve söylem olarak oldukça farklı Sünniliklerin oluşmasında bu kopukluğun izlerini görmek mümkündür. Ancak bütün Şiileştirme politikalarına karşın 18. asırda, çoğunluğu şehir dışlarında olmak üzere ülkenin halen üçte birinin Sünni olduğu düşünülmektedir.⁹ Kaçarlar dönemine gelindiğinde ülkenin çoğunluğunun Şiî olduğu görülmektedir. Öyle ki hanedanın kurucusu sayılan Ağa Muhammed Han (1795-1797) Sünni olmasına rağmen mezhebi farklılığını hissettirmeden ülkeyi idare etmek zorunda kalmıştır.¹⁰

İran'ın Mezhebî Coğrafyası

İran, dünyadaki Şiî-İmamiyye mezhebi mensuplarının yaklaşık %40'ını barındıran bir ülkedir. Ülkedeki Şiîlerin %80 civarında (65 milyon) olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede çok az sayıda Zeydi ve İsmaili gibi diğer Şiî gruplara rastlansa da Şiîlerin tamamına yakınının İmamiyye mensuplarından oluştuğu bilinmektedir. Fars ve Azeri Türklerinden oluşan Şiîler genellikle İran'ın orta kesimlerinde ve gelişmiş sanayi şehirlerinde yoğunlaşmaktadır. Diğerlerine nispetle az da olsa ülkenin batı sahillerindeki Arap ve Kürt nüfus arasında Şiî topluluklara rastlanmaktadır.

Günümüzde İran'ın toplam nüfusunun yaklaşık yüzde on beşlik bir kesiminin (12 milyon) Sünni olduğu düşünülmektedir. Bu konuda kesin rakamları yansıtacak istatistiklerin

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Habip Demir, *Horasan'da Şiilik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 102-105.

⁶ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şiî İttifakı*, Kitap yay., İstanbul 2014, s. 17-18.

⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makâlât*, VI/2 (Güz 2013), s. 326.

⁸ Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şiî İttifakı*, s. 31.

⁹ B.S. Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 2006, VI/618.

¹⁰ Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 105.

olmaması İran hükümetinin azınlıklarla ilgili politikalarından kaynaklanmaktadır.¹¹ Yakın vadede hem yurt içinde hem de yurt dışında eleştirilerin yöneltildiği bu politikalara ve mezhebi özgürlüklerin daha da artırılması yönündeki yaklaşımlara cevap verilmesi ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle zor görünmektedir.

Sünniler daha çok İran'ın sınır eyaletlerinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlar arasında; Sistan ve Beluçistan, Türkmen Sahra (Güney Horasan ve Gülistan), Hürmüzgan, Bûşehr, Huzistan, Eylam, Kirmanşah bulunmaktadır. Bunun dışında Fars, Kirman, Gilan, Erdebil, Luristan gibi eyaletlerde nüfusun belirli bir kesiminin Sünni olduğu bilinmektedir. Söz konusu sınır eyaletlerinin haricinde Tahran, Tebriz ve Isfahan gibi metropol şehirlerde de gerek göçler gerekse sanayi bölgeleri olmaları hasebiyle sayıları milyona yaklaşan bir Sünni kesimin olduğu tahmin edilmektedir.

İran'da Sünniler Hanefî, Şafîi ve Hanbelilerden oluşmaktadır. Sünnilerin çoğunluğunun Hanefî olduğu bilinmektedir. Ardından Şafiiler ve Arap yarımadasına komşu güney sahil kesimlerinde çok az da olsa Hanbeliler mevcuttur. Ülkede Malikilerin temsil edildiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Günümüz İran Sünnilerinin Genel Sorunları

1979 yılındaki "İran İslam İnkılabı"ndan sonra yeni kurulan devletin Anayasasında Şii-İmamiyye'nin resmi mezhep olarak kabul edilip¹² diğer mezheplerin azınlık statüsüne konması, resmî ve gayri resmî açıdan Sünnilerin yaşadığı problemleri sürekli olarak gündeme getirmiştir. Bu amaçla devrimin hemen ardından Sünnilerin ülke genelindeki haklarının korunması ve bu hakların yasal altyapıya kavuşması adına çeşitli girişimlerin olduğuna tanık olmaktayız. Bu girişimlerin en önemlisi ülkedeki Sünni toplulukları temsilen bazı önemli şahsiyetlerin bir araya gelerek Tahran merkezli Şûrâ-yı Merkezî-yi Sünnet (ŞEMS) adlı bir teşkilat kurmalarındır. Bu teşkilat devrimi takip eden yıllarda Horasan'daki Hanefîlerin lideri Mevlana¹³ Mutahhari Kürdistan'daki Şafiilerin lideri Mevlana Kâk Ahmed Müftizâde, Sistan ve Beluçistan'daki Hanefîlerin lideri Mevlana Abdulaziz ve Mevlana Abdulhamid'in çabalarıyla kurulmuştur. Ancak bu şahıslardan Ahmed Müftizâde'nin rejim aleyhtarlığı suçlaması sonucu hapse girmesi ve Şîî kesimden gelen bazı tepkiler neticesinde teşkilat istenen başarıya ulaşamamıştır.

İran Sünnilerinin yaşadığı en temel problem resmi devlet kurumlarında ve bürokrasideki temsil sorunudur. Bugün itibariyle Anayasa ile koruma altına alınması dolayısıyla İran'da Sünni birinin Cumhurbaşkanı seçilmesi bir yana seçimlerde aday olması dahi yasaktır. Bakanlar Kurulu'nda Sünni herhangi bir bakan bugüne kadar yer almadığı gibi Sünnilerin çoğunlukta yaşadığı eyaletler de dahil olmak üzere 33 eyaletin hiçbirinde Sünni vali bulunmamaktadır. Bununla birlikte Seyyid Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemine kadar (1997-2005) mevcut olan Sünnî Kaymakam atanmaması uygulaması gevşetilmiş, onun Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte bazı şehirlere görevlendirme yapılmaya başlanmıştır. Halen sayısı tam olarak bilinemese de birkaç küçük şehrin Sünni kaymakamı bulunmaktadır. Sünnilerin en çok temsil edildiği organ İran Meclisi'dir. Burada buldukları bölgelerden seçimle gelen 20 Sünni milletvekili bulunmaktadır.¹⁴

¹¹ Şiiler tarafından yayınlanan verilerde %10 civarı görünen nüfus Sünnilere yakın internet sitelerinde %25 olarak iddia edilmekteyse de her ik verinin de abartıldığını düşünmekteyiz.

<https://sonsofsunnah.com/2011/04/06/the-sunnah-people-and-sunnah-areas-in-iran> (Erişim: 29.04.2017)

¹² İran Anayasası Genel Esaslar 12. Maddesi şu şekildedir: "İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Caferî İsnâaşeri'dir. Bu madde hiçbir zaman değiştirilemez. Hanefî, Şafîi, Hanbelî, Maliki ve Zeydi gibi diğer İslam mezhepleri tam bir ihtirama sahiptir, bu mezheplerin bağlıları mezhebi merasimlerinde kendi hukuklarına tabidirler. Dini eğitim-öğretim ve şahsi meseleler (Evlence, boşanma, miras) ve bununla ilgili diğer işlerde resmi hakları korunur. Bu mezheplerden herhangi birinin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde yerel mevzuat diğer mezheplerin de haklarını korumak şartıyla kendi mezheplerine göre mahalli şura meclislerinin yetkisindedir."

¹³ Mevlana, İran genelindeki Sünni kesime mensup alimlere verilen bir unvandır.

¹⁴ <http://www.ilna.ir/بخش-سیاسی-407248/3-فر-اکسیون-اهل-سنت-مجلس-اقلیت-بانفوذ-در-سایه-امید-جدول> (Erişim: 30.06.2017)

İran'ın üst düzey kurumlarından Teşhis Maslahat-ı Nizam, Şûrâ-yı Nigehbân ve başta İran Devrim Muhafızları olmak üzere Silahlı kuvvetlerin üst düzey personeli ve diğer önemli organlarda Sünnilerin temsilcisi bulunmamaktadır. Bu durum Sünniler tarafından sıklıkla eleştirilere konu edilmektedir.

İran'da Sünnilerin yaşadığı bir diğer problem Ehl-i Sünnet çoğunluğa sahip bölgeler arasında ulema ve ileri gelenlerin iletişiminin ve karşılıklı görüşmelerinin yasak olmasıdır. Bu durum ülkenin birliği ve dış etkilere karşı bir koruma refleksi yanında ülkede toplu hareketlenmelerin ve mezhebi aidiyet temelli oluşumların olumsuz etkilerinden endişe edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sünni liderlerden Mevlana Abdulhamid, Tahran ve kendi eyaleti olan Sistan-Beluçistan dışında örneğin Şafiilerin çoğunlukta yaşadığı Kürdistan bölgesinde bir yere seyahat etmesinin engellendiğini söylemektedir.¹⁵

Anayasada koruma altına alınan ve mezhebi eğitim öğretimin serbest olması ilkesinden hareketle Sünnilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde bu konuda serbestiyet bulunmaktadır. Sünni bölgelerde mezhebi kriterlere göre hazırlanmış ders kitabı ve diğer yayın faaliyetleri bulunmaktaysa da ilk ve ortaöğretimde ülke genelinde okutulması gereken ve merkezi idare tarafından zorunlu tutulan temel kitaplar bulunmakta, bu kitaplarda da Şii öğreti verilmektedir. Doğal olarak bu durum beraberinde bazı problemleri doğurmaktadır. Örneğin, üniversite giriş sınavları ve meslekî sınavlar gibi merkezî sınavlarda Sünnî öğrenciler bu sınavda Şii öğretime göre düzenlenmiş kitaplardan sorumlu olmaktadır.¹⁶ Sünniler bu sınavlarda Şii öğretiyi benimsemiş gibi sınavlara tabi tutulmakta bu durum öğrenciler üzerinde büyük rahatsızlıklara sebep olmaktadır.

Tarihsel Süreçte İran'da Hanefiler

İslam'ın ilk asırlarında hızlı bir fetih hareketiyle karşılaşan İran coğrafyası, merkezi yönetimden uzak olmasının getirdiği avantajla birbirinden farklı birçok mezhebin yaşam alanı bulduğu bir yer olmuştur. Haricilik, Mürcie, Şia, Mutezile, Kerramiyye gibi birçok ekolün yerel halk tarafından desteklenmesi bu ekollerin bölgede tutunmasını sağlamıştır.

Bölgedeki ilk Hanefi izler ekolün kurucusu Ebu Hanife (ö. 150/767) henüz hayattayken Mürcie üzerinden başlamıştır. Ebu Hanife'nin fikhî ve itikadî görüşleri Mürcie şemsiyesi altında temsil edildiğinden ilk asırlarda Mürcii olmak aynı zamanda Hanefi olmak anlamına gelmekteydi. Mürcie kavramına verilen olumsuz anlam nedeniyle bu kavram yerine sonraki dönemlerde "Ebû Hanife'nin Ashabı" veya "Hanefilik" tabiri kullanılmaya başlandı.¹⁷ Bu bölgeden gelerek Kûfe'de Ebu Hanife'ye öğrencilik yapan alimlerin pek çoğu, tahsillerini tamamladıktan sonra kendi şehirlerine dönerek Ebu Hanife'nin itikadî ve fikhî görüşlerini yayma faaliyetinde bulundular. Bu faaliyetler bölgede kurulan yerel hanedanlar tarafından özellikle kadılık gibi bürokratik kademelerde Hanefilerin tercih edilmesiyle hız kazandı. Böylece 3./9. asrın sonlarına kadar Rey, Nişabur, Belh, Merv, Cürcan gibi birçok şehirde Hanefilik çoğunluğun mezhebi haline gelmiştir.¹⁸ Samanilerin ardından Karahanlılar'ın Hanefiliğe verdiği büyük destek Hanefiliğin bölgede kurumsallaşıp kökleşmesine ve Şafililiği küçük azınlık gruplar dışında bölgeden silinmesine yol açmıştır.¹⁹

Selçukluların İran coğrafyasına hakim olmasıyla Hanefilik bölgede etkin güç olmayı devam ettirmiştir. Önce Nişabur, ardından Rey ve Isfahan gibi diğer büyük şehirlerde medreseler kurularak Hanefiler etkin görevlere getirilmiştir.²⁰ Tuğrul Bey'den itibaren

¹⁵ <https://abdolhamid.net/persian/2017/01/22/2196/> (Erişim: 17.03.2017)

¹⁶ <http://www.islahweb.org/content/2015/3/13859/> (Erişim: 13.03.2017)

¹⁷ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 132-133.

¹⁸ Abdulcelil er-Râzî (560/1164'da hayatta), *Nakd: Ba'du Mesâlibi'n-Nevâsib fî Nakdi Ba'du Fedâihi'r-Revâfîz*, thk. Mir Celaleddin Muhaddis Urmevî, Dâru'l-Hadîs, Kum 1391/2012, s. 499.

¹⁹ Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, New York 1988, s. 30; Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, s. 136-138.

²⁰ İran'da kurulmuş medreseler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Sultanzâde, *Târih-i Medâris-i İran: ez Ahd-i Bâstân tâ Te'sis-i Dâru'l-Fünûn*, İntişârât-ı Âgâh, Tahran 1364/1985.

istisnasız tüm Selçuklu yöneticileri Hanefî mezhebine mensup kimselerdi ve bu mensubiyet çoğu zaman taassup düzeyine varmaktaydı.²¹ Selçuklu döneminin ünlü veziri Nizamülmülk'ün işbaşına gelmesi, bölgede Hanefîlerle beraber Şafiîlerin de söz sahibi olmasını sağlamıştır. Ancak Hanefî ve Şafiîler arasındaki mücadele Moğolların İran topraklarını ele geçirmelerinden sonra da değişik boyutlarda sürmüştür.²²

İran'da Hanefîlerin Dağılımı ve Kurumsal Yapılar

İran'ın Kuzeydoğu sınırlarından başlamak üzere Güneydoğuya kadar uzanan geniş sınır bölgelerinin çoğunluğunu Hanefî yerleşimler oluşturmaktadır.

İran'ın mevcut 33 eyaleti arasında Pakistan sınırında yer alan Sistan ve Beluçistan, Afganistan sınırında yer alan Güney Horasan ve Türkmenistan sınırında uzanan Kuzey Horasan ve Gülistan eyaletlerinde çoğunluğun Hanefîlerden oluştuğu bilinmektedir.

Sistan ve Beluçistan eyaleti, yaklaşık 2.7 milyon nüfusuyla ülkede nüfus olarak en fazla Hanefînin yaşadığı, doğusunda Afganistan ve Pakistan ile çevrili İran'ın güney bölgesindeki en büyük eyaletlerinden birisidir. Merkezi Zahidan'dır. Zahidan şehri aynı zamanda İran'da genelde Sünnilerin özelde Hanefîlerin en aktif kurumsal yapılanmalara sahip olduğu önemli bir merkez konumundadır.

Günümüz İran Hanefîlerinin dini lideri konumunda bulunan ve Zâhidan'da mukim olan Şeyhulislam Mevlana Abdulhamid İsmailzahi, Hanefîlerin bölgedeki yapılanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Kendisinden önce bölgede Hanefîlerin lideri olarak kabul edilen Mevlana Abdulaziz tarafından başlatılan kurumsallaşmaya dönük girişimler onun tarafından devam ettirilmiş ve halen bu konularda çalışmalarını sürdürmektedir. Mevlana Abdulhamid, dini eğitimini Pakistan'da Diyobendiyye medreselerinde almış, ülkesine döndükten sonra Mevlana Abdulaziz'in önderliğinde kurulan ve Diyobendiyye medreselerini örnek alma iddiasındaki Dâru'l-Ulum-ı Zâhidan'ın müderrisliğini yapmıştır.²³ Önceleri Zahidan Merkez Camisinin bir bölümünde faaliyete başlayan medrese bugünkü yerine 1971 yılında taşınmış ve halen burada faaliyetlerine devam etmektedir. 1987'de Mevlana Abdulaziz'in vefatından itibaren medresenin yönetimi tamamen Mevlana Abdulhamid'in kontrolü altına girmiştir.

Daru'l-Ulum-ı Zahidan'da 10-12 yıllık bir eğitim programı uygulanmaktadır. İlk iki Kur'an-ı Kerim ve Arapça üzerine dersler alındıktan sonra klasik medrese müfredatlarında yer alan Tefsir, Fıkıh, Akaid, Hadis derslerine yoğunlaşmaktadır. Eğitimin son yılı ise, bölge medreselerinin kendine has bir özelliği olarak Kütüb-i Sitte üzerine tahsis edilmiştir. Hadis kitaplarının, özellikle Buhari'nin Sahih'inin ezberlenmesine özel önem verilmektedir.

1990 yılında aynı medresenin kadınlara yönelik olanı Mekteb-i Hazret-i Âişe-yi Sâdıka adıyla faaliyete başlamıştır. Şu anda eyalette 60 civarında irili ufaklı medrese ana medreseye bağlı olarak faaliyet yürütmektedir. Eyaletteki bu medresenin 2017 yılında 210 erkek ve 136 kadın mezun verdiği ifade edilmektedir.²⁴

Bölgede eğitim kurumları yanında çeşitli sivil ve sosyal nitelikli kuruluşlar yoluyla da Sünnilerin temsili sağlanmaktadır. Bunlar arasında 1984 yılında kurulan ve İran'da yaşayan Sünnilerin fihki problemlerine cevap vermeyi amaçlayan "Dâru'l-İftâ" adlı bir kurum bulunmaktadır. Kurumun verdiği fetvalar bugüne kadar 4 cilt halinde *Mahmûdi'l-Fetâvâ* adıyla basılmıştır ve halen yeni fetvalarla güncellenerek basılmaya devam etmektedir.

Zahidan'da halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkların mahkemelere müracaat etmeden çözülebildiği, ulema başta olmak üzere ileri gelenlerin oluşturduğu "Dâru'l-Kazâ ve't-Tahkîm" adlı bir kurum bulunmaktadır. Yine belli aralıklarla ülke genelindeki Ehl-i Sünnet ulemanın katılımıyla "Ehl-i Sünnet Fıkıhı Kongresi" düzenlenmekte ve belli konularda

²¹ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, s. 148-149.

²² Sâsân Tahmasbî, "Hanefîhâ-yı İsfahan Pîş ez Safeviyye, Berresî 'ilel-i Tovsie ve Münâzaa-i Ânân bâ Şâfiîhâ ve Hanbelîhâ", *Sohen-i Târîh*, 6 (18), Pâyiz ve Zimistân, 1392/2013, s. 87-89.

²³ <http://sunnionline.us/farsi/daroruloom-zahedan> (Erişim: 22.03.2017)

²⁴ <http://sunnionline.us/english/2017/04/26/7518/> (Erişim: 04.05.2017)

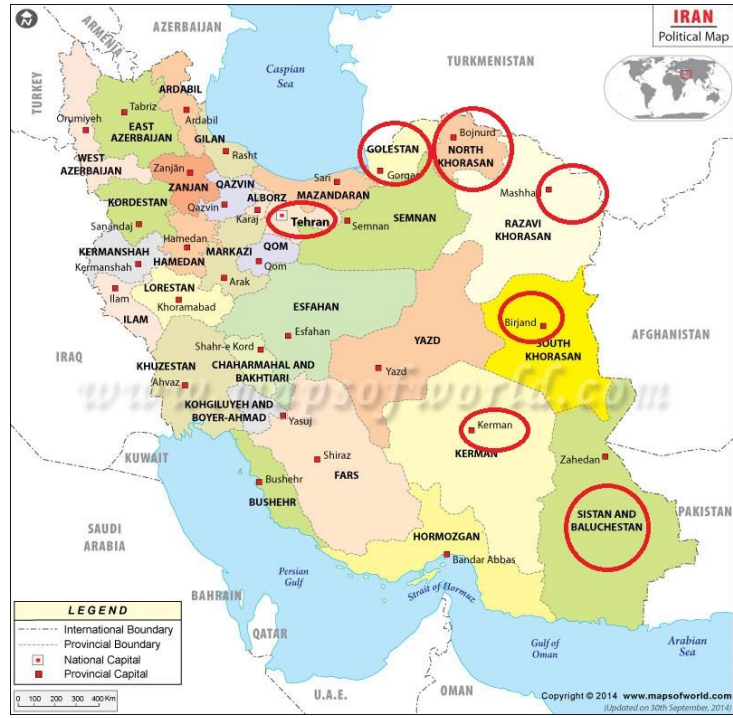
karar almaktadır. Ancak bu organın ülkedeki mevcut siyasi koşullardan dolayı bağımsız olarak çalıştığı pek söylenemez.

Son yıllarda gelişen teknoloji ile birlikte yeni durumlara ayak uydurmak ve Sünnilerin sesini dünyaya duyurmak amacıyla Dârul-Ulûm-ı Zâhidan bünyesinde Arapça, Farsça, İngilizce, Beluçça ve Urduca dillerinde yayın yapan www.sunnionline.us adlı bir internet sitesi kurulmuştur. 2000 yılından itibaren ise “Nidâ-yı İslam” adlı uluslararası bir dergi çıkarmaktadırlar. 2004 yılından itibaren ise “es-Sahvetü'l-İslamiyye” adlı Arapça yayın yapan ilmi bir dergi çıkarılmaktadır. 1986'dan itibaren Zahidan'da şu anda 43000 cilt eserden oluşan bir kütüphane açılmış, aynı zamanda merkeze ait kitapların basımı için ulusal çapta faaliyet gösteren İntişârât-ı Sadîkî adlı bir yayınevi faaliyete geçmiştir.

İran'daki Ehl-i Sünnet mezhebinden olanların haklarını korumak için Tahran merkezli faaliyette bulunan Davet ve İslah Cemaati adlı bir dernek kurulmuştur. Yönetim kademelerinde daha çok Kürdistan eyaletine mensup (Şafii) şahıslar ön plana çıksa da derneğin tüzüğünde İran'daki bütün Ehl-i Sünnet mensuplarının gerek fikri gerekse sosyal ve siyasal açıdan geliştirilmesini gaye edindiğinden bahsedilmektedir. Henüz ciddi bir tesir göstermese de İran'da Ehl-i Sünneti ilgilendiren konulara internet üzerinden sağladığı güncel bilgi ve gelişmeler açısından bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.²⁵

Ülkenin diğer Hanefi yerleşim bölgelerinden Güney Horasan eyaletinin 2011 verilerine göre nüfusu 600 bin civarındadır. Eyaletin yönetim merkezi Bircend'dir.²⁶ Burada bulunan nüfusun yaklaşık yarısının Sünnî Hanefî olduğu tahmin edilmektedir. İran hükümetine bağlı İslamî Tebliğat Kurumu'nun verdiği bilgilere göre bu eyalette toplam 139 cami ve Sünnî eğitimin verildiği 4 Havza-i İlmiye mevcuttur. Bunlar; Bircend'de Havza-i es-Sadîk, Tabes'de Havza-i Ali b. Ebî Tâlib, Mâhûnik kasabasında Havza-i İlmiye-i Envâru'l-Ulûm, Âbgerm'de Havza-i İlmiye-i Allâme Nedvî'dir. Yine Bircend şehrinde Sünnîlerle ilgili çalışmalar yürüten “Hâtemu'n-Nebiyîn” ve “Dâru'l-Kur'ân-ı Mescidi'n-Nebî” adlı iki dernek bulunmaktadır. Bircend'de Sünnilere ait 2 cami 6 mescit bulunmaktadır.²⁷

Hanefî nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisi de Türkmen Sahra olarak bilinen Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletini kapsayan bölgedir. Toplam nüfusun 1.7 milyon olduğu Gülistan eyaletinin yaklaşık olarak %40'ını oluşturan Türkmenlerin Hanefî olduğu bilinmektedir. Bölgede Hanefilerin yoğun olarak yaşadığı şehirler arasında Gorgan, Bender Türkmen, Gunbed Kavus gibi şehirler bulunmaktadır. Eyalette Hanefiler açısından önem arz eden en önemli dini eğitim merkezi Havza-i İlmiye-yi İrfâniyye-yi İrfânâbâd adıyla 1971 yılında kurulmuştur.²⁸

²⁵ <http://www.islahweb.org/maramnameh> (Erişim: 30.06.2017)

²⁶ <https://www.amar.org.ir/صفحات-اطلاعات-استانی/استان-خراسان-جنوبی> (Erişim: 09.03.2017)

²⁷ <http://www.islahweb.org/content/2014/12/13313/آشنایی-با-خراسان-جنوبی-و-مراکز-مهم-اهل-سنت-آن> (Erişim: 09.03.2017)

(Erişim: 09.03.2017)

²⁸ <http://www.erfanabad.org/fa/modules/news/article.php?storyid=6> (Erişim: 28.03.2017)

İran Hanefiliğinin Karakteristiği

Hanefilik tarihi süreçte bulunduğu coğrafyalara, hakim siyasi güce ve dönemin şartlarına göre farklı zihniyet biçimlerinde temsil edilmiştir. Hatta öyle ki aynı kültür havzası içinde bile şehirlere göre farklı Hanefilik tasavvurlarının olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu İran olunca sınırları içerisinde çok farklı etnik ve kültürel unsuru barındıran bir ülkede aynı mezhep bile olsa zihniyet farklılaşmasının olması beklenen bir olgu olacaktır.

İran'daki Hanefiliği buldukları coğrafya özelinde iki farklı kısımda ele almak mümkündür. Bunlar arasında ilk olarak nüfus bakımından da ön sırada yer alan Pakistan-Afganistan sınırında Sistan-Beluçistan eyaletinde yaşanan hadis ve âsâr merkezli Selefi zihniyete yakın duran Hanefilik gelmektedir. Diğeri ise Türkmen Sahra bölgesindeki tasavvuf/irfan geleneği özellikle Nakşibendiliğin hakim olduğu Hanefi zihniyettir. Her iki zihniyet arasında hem söylem hem de sosyo-kültürel açıdan oldukça farklılıklar görülmektedir. Eğer bu iki zihniyeti kategorik olarak tasnif etmek gerekirse Pakistan ve Afganistan sınırlarında yaşanan hadis yoğunluklu Gelenekçi/Selefi Hanefilik, Türkmen Sahra bölgesindeki ise tasavvufa eklemlenmiş İrfanî Hanefilik şeklinde değerlendirmemiz mümkündür.

Sistan-Beluçistan eyaleti çevresinde yaşanan Hanefiliğin komşu ülke Pakistan'daki mevcut ve geçmişi iki asra varan Diyobend medrese geleneğinden etkilendiği görülmektedir.²⁹ Diyobend medreselerinin kökeninde hadisler ile desteklenen bir fıkıh anlayışının hakim olduğu bağımsız içtihad ve akılcı söylemin tesirinin oldukça az olduğu bilinmektedir. Öyle ki bu medreselerde fakihten ziyade Şeyhu'l-hadis unvanını taşıyan hadis müderrisleri en üst düzeydeki öğretim görevlisi sayılmaktadır.³⁰ Zâhidan'daki Dâru'l-Ulûmu kuran Mevlana Abdulaziz ve günümüzdeki lideri Mevlana Abdulhamid'in Pakistan'da eğitim görmeleri ve bu bölgeyle olan iletişimin güçlü olması İran'daki Hanefi medreselerin de bu gelenekten etkilenmelerini sağlamıştır. Bu gelenekten etkilenmelerinin bir sonucu olarak Zahidan medreselerinde her yıl geniş bir katılımı ve coşkulu bir şekilde Buhari Hatm-i Şerifi törenleri düzenlenmektedir.

İran'da kategorik olarak farklılaşan bir diğer Hanefi bölge Türkmen Sahra adı verilen ve günümüzdeki Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletlerini kapsayan yerlerdir. Burada çoğunlukla Türkmen nüfus yaşamaktadır. Türklerin İslamlaşmasında ilk asırlardan bu yana süren Hanefi etkinin günümüze kadar devam ettiği görülmekte ancak bu Hanefiliğin Akılcı/Reyci yönünün özellikle Nakşibendiliğin yoğun etkisinde kalarak kaybolduğu izlenmektedir. Nitekim Doğuya yayılan ve Türk bölgelerini etkileyen Hanefiliğin uzun asırlardan bu yana Sufi arka planı da olduğu bilinen bir gerçektir.³¹

İran'da Hanefilik-Maturidilik Çalışmaları

İran'daki Hanefilik-Maturidilik çalışmalarını ideolojik zeminden bağımsız düşünmek söz konusu değildir. Yüzyıllar süren siyasi çekişmelerin mezhebi kimlikleri kendi kabuğuna çektiği bu nedenle karşılıklı iletişimin en aza indiği süreçte karşıt mezhepler hakkında çalışmaların olmasını beklemek elbette zordur. Ancak 1979 devriminden sonra İslam devleti olma iddiasındaki İran'ın çeşitli enstitüler ve araştırma merkezleri kurarak farklı din ve inançlar hakkındaki çalışmaların önünü açtığını söylemek gerekir. Nitekim bu politikanın bir sonucu olarak özellikle Sünnilikle ilgili akademik düzeyde çalışmaların 2000'li yıllardan itibaren belirgin bir ivme kazandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda İran'daki çalışmalar Sünnilerin kendi çalışmaları ile çoğunluğu ve çeşitli imkanları elinde bulunduran Şiilerin yaptığı çalışmalar şeklinde iki kısımda ele alacağız.

²⁹ Diyobend medreseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ziyau'l-Hasan Faruqi, *The Deoband School and The Demand for Pakistan*, Lahor 1962, s. 22-67; Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yay., İstanbul 2015, s. 84-87.

³⁰ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yay., İstanbul 2015, s. 84-85.

³¹ <http://af.samta.ir/atlas/index.php?title=فرق مذهبی استان گلستان> (Erişim: 28.03.2017)

Sünnilerin çalışmaları orijinal eserler üretmekten ziyade Şîî ilim havzalarında Sünniliğe yöneltilen eleştirilere cevap ya da Şiilerin Sünnilerle olan farklılıklarını izah gayretlerine yoğunlaşmaktadır. Bu durumu en çok Sünnilerin yazdığı makale başlıklarına bakarak görmemiz mümkündür.³²

Şiilerin gerek kurumsal medrese içerisinde gerekse üniversite ve araştırma merkezlerinde son yıllarda arttığını gözlemliyoruz. Hanefilik ve Maturidiliğe ait klasik bütün eserlere belli başlı kütüphanelerde rahatça ulaşmanın mümkün olduğu ancak bu eserlerin henüz Farsça tercümelerinin yapılmadığını da belirtmek isteriz. Bunun yanında Maturidilikle ilgili çalışmaların yakından takip edildiği görülmektedir. Örneğin, İran İslam Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı (Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî), 2009 yılında Prof. Dr. Bekir Topaloğlu ve Doç. Dr. Muhammet Aruçi tarafından tahkikli neşri yapılan İmam Maturidi'nin *Kitabu't-Tevhid* adlı eserinin "Kelâm dalında yılın kitabı" ödülüne layık görmüştür.³³

İmam Maturidi'nin kendi eserleri kütüphanelerde bulunuyor ve kolaylıkla ulaşıyor olmasına rağmen İran'da yapılan çalışmalarda daha çok Suudi Arabistan'da yayımlanan Şemsu's-Selefi el-Afgânî'nin Yüksek Lisans ve Doktora tezine atıflar bulunduğu görülmektedir. Bu eserler, Şemsu's-Selefi'nin 1989'da Medine'de tamamlanan *el-Mâturidiyye ve Mevkâfihim min Tevhîdî'l-Esmâ ve's-Sifât* adlı Yüksek Lisans tezinin *Adâu'l-Mâturidiyye li'l-Akâdeti's-Selefiyye* adıyla yayımlanmış eseri³⁴ ile *Cuhûdu Ulemâi'l-Hanefiyye fî İbtâli Akâidi'l-Kubûriyye*³⁵ adıyla yayımlanan Doktora tezidir. Oldukça hacimli olan her iki eserin İran'da Maturidilikle ilgili bütün çalışmalarda kullanılması gerçekten ilginçtir. Örneğin Maturidiliğin Kuruluş, gelişim vb. dönemlere ayrılmasında eserin tasnifinin olduğu gibi alındığı görülmektedir.³⁶ Vehhabi/Selefilerin ürettiği her türlü bilgiye kategorik bir şüpheyle yaklaşan bir geleneğin konu Maturidilik olunca bu şüphelerin akla gelmemiş olması ayrıca düşündürücü olsa gerektir. Elbette Maturidiliğin ve düşünce sistemini objektif olarak kendi kaynaklarından tanıma çabası gösteren müelliflere de rastlanmaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda belirli mezheplerin niteliklerini ortaya çıkarmaya çalışan araştırmalardan ziyade Mutezile, Eşarilik ve Maturidilik ile Şia'nın çeşitli yönlerden belirli fikirler etrafında karşılaştırmalarına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmalar arasında Fatıma Vekîli'nin *Melâk-ı Müsülmânî beyn Fırak-ı İslami* adlı yüksek lisans tezi sayılabilir.

İran'da Hanefilik-Maturidilikle ilgili çalışmalarda diğer alanlarda olduğu gibi ideolojik bir yaklaşımla Şii kelamının ön plana çıkarılması gayreti yatmaktadır. Bu yaklaşımın en iyi örneklerinden birisi de son dönemde Maturidilikle ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan olan Hayatullah Nâtikî'nin *Hudâ ve Sifât-ı Hudâ der Mekteb-i İmâmiyye ve Mâturidiyye* adlı eseridir.³⁷ Yüksek Lisans tezinin yayımlanmış hali olan eser görebildiğimiz kadarıyla Maturidi kelamıyla ilgili en detaylı çalışmalardan birisidir. Maturidi ile çağdaş Şii müelliflerden Allame Tabatabai'nin sıfatlar meselesine yaklaşımını karşılaştıran müellif, konuyu neden seçtiğinden bahseden kısımda oldukça ilginç bir yaklaşımı benimsemiştir. Nâtikî, Eşariliğin Ehl-i Hadis, Hanbelilik ve Mutezile arasında orta yol arayışı olduğunu, Maturidiliğin ise Eşarilik ile Mutezile arasında bir orta yol çabası olduğunu belirtmektedir. Ancak Ebu'l-Hasen Eşari'nin bu orta yol çabasında Ehl-i Hadis'e yaklaştığını, Maturidi'nin ise ifrat ve tefrit arasında orta yola daha çok yaklaşabilme başarısı gösterdiğini

³² Bazı makale başlıkları: Ehl-i Sünnet Açısından Gadîr, Ehl-i Sünnet Açısından Matem Merasimleri, Kisa Hadisi ve Tathir Ayeti, Peygamberin Ashabını Niçin Sevmeliyiz, Ehl-i Sünnet Açısından Ehl-i Beytin Konumu, Sahabenin Adaleti, İmamet ve Gadîr vb.

³³ <http://www.mehrnews.com/news/830802/شندند-معرفی-کتاب-سال-معرفی-شندند> (Erişim: 01.07.2017)

³⁴ Şemsu's-Selefi el-Afgânî, *Adâu'l-Mâturidiyye li'l-Akâdeti's-Selefiyye*, I-III, 2. Baskı, Mektebetu's-Sadîk, Taif 1998.

³⁵ Şemsuddin es-Selefi el-Afgânî, *Cuhûdu Ulemâi'l-Hanefiyye fî İbtâli Akâidi'l-Kubûriyye*, I-III, Dârû's-Samiî, Riyad 1996.

³⁶ <http://www.islahweb.org/content/2016/3/16457/تاریخ-و-عقاید-مذہب-ماتریدی> (Erişim: 13.03.2017)

³⁷ Hayatullah Nâtikî, *Hudâ ve Sifât-ı Hudâ der Mekteb-i İmâmiyye ve Mâturidiyye*, İntişârât-ı Merkez Cihâni-yi İslâmî, Kum 1385/2006.

düşünmektedir. Buraya kadar herhangi bir sorun görünmeyen bu yaklaşım, orta yolun ne olduğu sorusunda düğümlenmektedir. Yazara göre Şia'nın diğer fırkalar arasında ayırıcı vasfı her zaman orta yolun yolcusu olması ve ifrat ile tefritten en uzak fırka olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı herhangi bir fırkanın kendini orta yola yaklaştırması Şia'yla olan mesafesine göre belirlenmelidir. İşte Maturidi'nin en bariz vasfı diğer Ehl-i Sünnet fırkaları arasında Şia'ya en yakın fırka olmasından kaynaklanmaktadır! Yazar bu konuyu seçmesinde Maturidilik ve Şia arasındaki ortak noktaların diğer fırkalara nazaran daha çok olmasının etkili olduğunu belirtmekte ve çalışma boyunca bunu ispatlamaya çalışmaktadır.³⁸

Maturidiliğin İranlı yazarlar tarafından bazen diğer mezhepler hakkında bilgi edinmek için bir araç olarak görüldüğüne rastlanmaktadır. Örneğin çağdaş Şii müelliflerden Hasan Ensârî, *Kitabu't-Tevhîd* üzerine yaptığı yorumda Maturidi'nin eserinin elimize ulaşmamış Mutezili yazarlara ulaşmak için bir araç olduğunu ifade etmiştir. Ensari, Maturidi'nin eserinin en hassas kelimelerin tartışmalarının yaşandığı bir dönemin tarihini aydınlatmada önemli bir figür olduğunu ayrıca Şii düşünce açısından da önem arz eden İbnü'r-Ravendi, Ebû İsa Verrak, Ebu'l-Kasım Belhî gibi Mutezile düşüncesinin önemli isimlerine ulaşabilmenin yolunu açtığını belirtmektedir. İranlı yazarların çoğunda rastlanacağı üzere tanınmış kişilerin Fars kökenli oldukları iddiası Ensari tarafından Maturidi için de yapılmış onun Fars olmasının Türk ya da Arap olmasından daha kolay olduğunu belirtmiştir.³⁹

İran'da Hanefilik-Mâturîdilikle İlgili Bazı Çalışmalar

A'zamî, Mahbûbe, *Berresî Akayid-i Mâturidî ve Eş'arî ve Mukayese İn Do*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dânişgâh-ı Firdovsî Meşhed, 1390/2011.

Ahlâkî, Hasan Ali-Muhammed Ali Fekverî, "İmâmet ve İmâm der Goftemân-ı İmâmîyye ve Mâturidîyye", *Pejuhişnâme-i Kelâm*, Sayı: 1, 1393/2014, ss. 49-68.

Celâlî, Seyyid Lütfullah, "Pejuheşî der Bâb Mâturîdiyye", *Mecelle-i Ma'rifet*, Sayı: 78, Hordad (1383/2004), ss. 96-110.

_____, "Bâverhâ-yı Kelâmi-yi Mâturidîyân", *Heft Âsemân*, Sayı: 23, Pâyiz 1383/2004, ss. 147-166.⁴⁰

_____, "Taftazânî; Eş'arî ya Mâturîdî?", Sayı: 10-11, Tâbistan-Payiz, (1383/2004), ss. 73-86.⁴¹

_____, *Târîh ve Akâid-i Mâturîdiyye*, Merkez-i Mütâlaât-ı Edyân ve Mezâhib, Kum 1386/2007.⁴²

Dînânî, Gulamhuseyn İbrahimî, "Kelâm-ı Mâturidî", *Mecelle-i Keyhân-ı Ferhengî*, Sayı: 130-131, (1375/1996), ss. 42-45.

Fulâdî, İbrahim, "Ebû Hanîfe ve Mezheb-i İrcâ", *Nistân-ı Edyân ve Mezâhib*, 1 (1), 1389/2010.

Golpaygânî, Ali Rabbânî, "Mâturîdiyye", *Mecelle-i Kelâm ve Endişehâ-yi Kelâmî*, Sayı: 53, Ferverdin Ordibehiş, (1373/1994), ss.104-120.

Hâtî, Muhammed Şefik, "Câygâh-ı Ehl-i Beyt (a) ez Didgâh-ı Ebû Hanîfe", *Pejuhişnâme-i Hikmet ve Felsefe-i İslâmî*, Sayı: 17, 1385/2006, ss. 145-174.

Hüseynzâde Sadîk, *Berresî Mebânî ve Şivehâ-yi Tefsiri-yi Maturidî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Merkez Cihan-ı Ulûm-i İslâmî, Kum 1384/2005.

³⁸ Nâtkî, *Hudâ ve Sıfât-ı Hudâ der Mekteb-i İmâmîyye ve Mâturidîyye*, s. 12-13.

³⁹ <http://ansari.kateban.com/post/814> (Erişim: 08.03.2017)

⁴⁰ Maturidi ve sonraki dönem Maturidîyye'nin Bilgi, Sıfatlar, Nübüvvet, İmamet ve Ahiret konularındaki görüşleri tartışılmıştır.

⁴¹ Sa'duddin Mesud b. Ömer Taftazânî (ö. 791/1389)'nin Eşarî mi Maturidi mi olduğu üzerine yoğunlaşan makalede görüşlerinden yola çıkılarak onun Eşari olduğu belirtilmiştir.

⁴² İran'da özel çalışma alanı olarak Maturidiliği benimsemiş nadir araştırmacılardan olan Celâlî, Maturidilik hakkında el kitabı sayılabilecek olan çalışmasında mezhebi genel olarak tanıtmıştır.

İbrahim, Lutpi, “İstidlalhâ-yi Mâturidî der İsbât-ı Vücut-ı Hodâ”, ter. Seyyid Lütfullah Celâlî, *Tulû*, 4/13-14, 1384/2005, ss. 219-224.

Kanberî, Menzer, “Berresî-yi Ârâ ve Endişehâ-yi Kelâmî-yi Ebû Mansûr-ı Mâturidî”, *Mecelle-i Kelâmî İslamî*, Sayı: 65, (1387/2008), ss.123-135.⁴³

_____, “Mebâni-yi Fikrî ve Fikhî-yi Ebû Mansur Mâturidî”, *Nâme-i Encümen*, Sayı: 30, 1387/2008, ss. 171-184.

Kayyumzâde, Mahmud, “Berresî ve Tebyîn Reveşşinâsi-yi Mekteb-i Kelâmî-yi Mâturidî”, *Mecelle-i Ayine-i Ma’rifet*, Sayı: 31, (1391/2012), ss.119-138.⁴⁴

Kayyumzâde, Mahmud, *Costarî der Fırkaşinâsi-yi Mâturidiyye*, Dânişgâh-ı Âzâd-ı İslâmiyye Vâhid-i Sâve, Sâve 1385/2006.

Mîrzâniyâ, Mansûr, “Âsâr-ı ve Efkâr-ı Ebû Mansûr-ı Mâturidî”, *Mecelle-i Keyhan Endîşe*, Sayı:40, Behmen-İsfend, (1370/1991), ss. 70-82.

Misbâh, Abdurrauf, *Berresî ve Nakd-i Kitâbu’t-Tevhîd-ı Maturidî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Medrese-i Fıkh ve Maarif-i İslamî, Kum 1385/2006.

Nâtikî, Hayatullah, *Berresî-yi Tatbikî Ârâ-i Kelâm-yi Ebû Mansûr Mâturidî bâ Allâme Tabatabâi (Hodâ ve Sıfât-ı Hodâ)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Medrese-i Âli İmam Humeynî, Kum 1384/2005.

_____, “Esmâ-i İlâhî ez Menzer-i İmâmiyân ve Mâturidiyân”, *Heft Âsemân*, Sayı: 27, 1384/2005, ss. 163-190.

_____, *Hudâ ve Sıfât-ı Hudâ der Mekteb-i İmâmiyye ve Mâturidiyye*, İntişârât-ı Merkez Cihâni-yi İslâmî, Kum 1385/2006.

_____, “Berresi-i Tatbiki-î Mebhesi Sıfat-ı İlâhi ez Menzer-i Allâme Tabatabâi ve Ebû Mansûr Mâturidî”, *Mecelle-i Tulu’*, Sayı: 16, Zemistan, (1384/2005), ss. 84-104.

Nefîsî, Şâdi - Âştîyânî, Sümeyye Halîlî, “Berresî ve Nakd Ârâ-i Maturidî ve Nesefî der Movrid-i Âyât-i Merbût be Ehl-i Beyt (a.s.)”, *Tahkîkât-ı Ulûm-ı Kuran ve Hadîs*, 12 (1), 1394/2015.⁴⁵

Rızanejad, İzzuddin, “Mâturidî; Rakîb-i Gornâm-i Mu‘tezile ve Eş‘arî”, *Mecelle-i Kelâmî İslamî*, Sayı: 47, Payiz (1382/2003), ss.105-115.⁴⁶

Sadîk Hüseyin-Muhammed Ali Rızâyî İsfahânî, “Reveşşenâsi-i Tefsirî Ebû Mansûr Mâturidî”, *Mecelle-i Tulu’-i Nûr*, Sayı: 37, (1390/2011), ss. 25-56.

Vekîlî, Hâdî-Enîse Sâdât, “Gosteriş-i Mâturidiyye Teyy-i Kurûn-i 5-7”, *Coğrafya ve Bernâmerîzî*, Sayı: 25, 1386/2007, ss. 131-143.

Değerlendirme

20. yüzyılın ortalarına kadar İran’da geleneksel toplum yapısı mezhebi aidiyetler üzerine temellenmişti. Her bölge belirli bir mezhebin hayat bulduğu, eğitim, kültür ve sosyal yapının bu mezhebin esaslarına göre şekillendiği bir toplum yapısı görünümündeydi. Doğal olarak böyle bir toplum yapısında bölgeler arası karşılıklı iletişim ve etkileşim oldukça sınırlıydı. Ancak sanayileşme ile birlikte eğitim ve bürokratik yapılanmanın belirli metropol şehirlere kayması bu şehirlere yoğun bir göç dalgasının yaşanmasına sebep oldu. Neticede bu göçler, şehirlerin çeşitli etnik ve mezhebî aidiyetlere sahip toplum katmanlarını barındırmasını sağladı. Geçmişten bu yana mezhep temelli olarak oluşan bu yapı farklı

⁴³ Makalede Maturidi’nin sahabeyle ilgili Şia’dan ayrılan görüşlerine vurgu yapılarak bu görüşler eleştirilmiştir.

⁴⁴ Makalede kelamda Akli ve Nakli metodu kullananlar şeklinde ikili bir tasnif sistemiyle başlamakta, Akli metodu kullananların da iki kısma ayrıldığını bunlardan birinin Maturidiyye diğeri ise İmamiyye ve Mutezile olduğu vurgulanmıştır.

⁴⁵ Makalede Maturidi ve Nesefî’nin Ehl-i Beyt’le ilgili görüşleri eleştirilmiştir. Maturidi’nin Kur’an ayetlerinin nüzul sebeplerini atlayarak Ehl-i Beyt’le ilgili kısımları görmezden geldiği, Ehl-i Beyt’ten yeterince istifade etmediği hatta bunun bir nevi taassup derecesine ulaştığı belirtilmiştir.

⁴⁶ Maturidi’nin tarihsel süreçte Mutezile ve Eşari’nin en önemli rakiplerinden biri olduğunu ancak isminin yeterince gündeme getirilmediğini savunan yazar, onun bu özelliğiyle tarihte önemli bir yer tutması gerektiğine inanır.

grupların bir arada yaşamaya başlamasıyla modern dönemin getirdiği hak ve özgürlükler temelli arayışların dünya konjonktürünün de etkisiyle dillendirilmeye başlanmasına ve bu aidiyetlerin daha da belirginleşmesine yol açtı. Öyle ki son yıllarda azınlık statüsündeki Ehl-i Sünnet'e mensup bölgelerden bu hak taleplerinin sıklıkla duyulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Ancak İran'ın mevcut siyasi ve dini yapısı, mezhebi aidiyet temelli talepleri siyasi alanı kısıtlayan ve her zaman dış etkilere maruz kalma riski dolayısıyla çoğu zaman görmezden gelmeye meyilli olmuştur. Özellikle Mayıs 2017'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ehl-i Sünnet'e yönelik hak taleplerine ve mağduriyetlere dayalı propaganda dini liderlik tarafından hoş karşılanmamış ve bu konuların siyasi alanda tartışılmasının önüne geçilmiştir.

İran'ın Suudi rejimi ve dolayısıyla Vehhabî/Selefi akımlara yönelik hassas tutumu Ehl-i Sünnet çevrelerine olan bakışında da kısmen hissedilmektedir. İran'ın Pakistan ve Afganistan sınırında yer alan Sistan-Beluçistan eyaletindeki Hanefilerin Diyobend medreselerinden etkilenmesi, özellikle Afgan cihadından sonra Diyobendiyye ile Vehhabi hareketin yakınlaşması ve söylemlerinin benzeşmesi bu bölgeye sınır olan İran'daki Hanefilerin de durumdan etkilenmesine yol açmıştır. İran'ın Suudi Arabistan'la olan bölgedeki güç mücadelesinde Selefilere yakın olarak konumlandığı Hanefilere bakışını da ister istemez değiştirmiştir. Özellikle Hanefilerin lideri Mevlana Abdulhamid'in her hac döneminde Suudi Arabistan'dan verdiği mesajlar İran medyası ve siyasi otoritesi tarafından dikkatle takip edilmekte ve anında tepki verilmektedir. Bunun yanında Sünni bölgelerde son yıllarda faaliyetlerini artıran Cündullah ve Ensaru'l-Furkan gibi silahlı örgütlerin bundan sonraki süreçte Sünnilerin İran'daki hak taleplerinde olumsuz etkiye sahip olacağı düşünülmektedir.

İran'da azınlık konumunda bulunan mezheplerin hak taleplerinde ülkede yürütülen ırk merkezli bakış açısının etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Azeri, Beluç, Türkmen, Kürt, Arap ve Fars gibi çok sayıda milleti barındıran İran, bu milletleri "İranlılık" üst kimliğinde birleştirmeye çalışmış ve dolayısıyla ırka bağlı talepleri görmezden gelmiştir. Ancak gerek dünya konjonktürü gerekse bu milletlerin dış etkilerle beslenen yerel talepleri gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda ırk merkezli talepler kendisini mezhep eksenli olarak göstermekte, böylece mezhebi farklılıklar üzerinden kendilerini daha fazla ifade etmelerine olanak yaratılmaya çalışılmaktadır. Böyle bir yönelim de ülkenin sınır uçlarını etkileyeceği ve sonuçta ülkeyi bölünmeye götüreceği endişesiyle İran siyasetini azınlık mezheplere daha fazla hak vermeye dönük talepleri görmezden gelmeye itmektedir.

Bütün bunlardan öte Zahidan merkezli Hanefî medreselerinin müfredatının, öğrencilerin bağımsız düşünebilme ve fetva verebilme yeteneği kazanmalarını sağlamaktan ziyade klasik fıkıh kitaplarındaki fetvaların ezberletilmesi yöntemine dayandığı görülmektedir. Şii medreselerin kendine özgü içtihat seviyesinde alim yetiştirme stratejisinin karşısında Sünni medreselerde klasiğe hakim hadis merkezli alim tipolojisine destek sağlamaktadır. Bu olgu İran Hanefiliğinin önümüzdeki süreçte Selefilik'in daha fazla etkisi altına gireceğini düşündürmektedir.

Kaynaklar

el-Afgânî, Şemsu's-Selefi, *Adâu'l-Mâturidiyye li'l-Akâdeti's-Selefiyye*, I-III, 2. Baskı, Mektebetu's-Sadîk, Taif 1998.

_____, *Cuhûdu Ulemâi'l-Hanefiyye fi İbtâli Akâidi'l-Kubûriyye*, I-III, Dâru's-Samiî, Riyad 1996

Amoretti, B.S., "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 2006, VI/618.

Büyükkara, Mehmet Ali *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yay., İstanbul 2015.

_____, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makâlât*, VI/2 (Güz 2013).

Demir, Habip, *Horasan'da Şiilik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Hakyemez, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şîî İttifakı*, kitap yay., İstanbul 2014

Sultanzâde, Hüseyin, *Târih-i Medâris-i İran: ez Ahd-i Bâstân tâ Te'sîs-i Dâru'l-Fünûn*, İntişârât-ı Âgâh, Tahran 1364/1985.

Faruqi, Ziyau'l-Hasan, *The Deoband School and The Demand for Pakistan*, Lahor 1962.

Karadeniz, Yılmaz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000

Madelung, Wilferd, "Horasan ve Maverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı", çev. Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara 2007.

Religious Trends in Early Islamic Iran, New York 1988, 30;

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013

el-Makdisî, Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 380/990), *Ahsenu't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, tlk. Muhammed Emîn ed-Dannâbî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

Nâtikî, Hayatullah, *Hudâ ve Sıfât-ı Hudâ der Mekteb-i İmâmiyye ve Mâturidiyye*, İntişârât-ı Merkez Cihâni-yi İslâmî, Kum 1385/2006.

er-Râzî, Abdulcelil (560/1164'da hayatta), *Nakd: Ba'du Mesâlibi'n-Nevâsıb fî Nakdi Ba'du Fedâihi'r-Revâfız*, thk. Mir Celaledin Muhaddis Urmevî, Dâru'l-Hadîs, Kum 1391/2012, 499.

Sultanzâde, Hüseyin, *Târih-i Medâris-i İran: ez Ahd-i Bâstân tâ Te'sîs-i Dâru'l-Fünûn*, İntişârât-ı Âgâh, Tahran 1364/1985

Tahmasbî, Sâsân, "Hanefihâ-yı İsfehan Pîş ez Safeviyye, Berresî 'ilel-i Tovsie ve Münâzaa-i Ânân bâ Şâfi'hâ ve Hanbelihâ", *Sohen-i Târih*, 6 (18), Pâyiz ve Zimistân, 1392/2013

<http://www.islahweb.org/>

<http://ansari.kateban.com/>

<http://af.samta.ir/>

<http://www.erfanabad.org/>

<http://sunnionline.us>

<https://www.amar.org.ir>

<https://sonsofsunnah.com/>

<http://www.ilna.ir/>